

rütülmesi içinde de önemli bir rol üstlendi. Onun kuşatmanın en kritik yerinde yardım gemilerinin limana girdiği 20 Nisan gecesi Osmanlı ordugâhında yaşanan sıkıntılı saatlerde muhaliflere karşı direnip kararsızlık içinde bulunan II. Mehmed'i yeniden şevke getirdiği ve muhasaranın devamını sağlamada pay sahibi olduğu bilinmektedir. Özellikle kuşatmanın son günlerinde umumi hücumun yapılacağı sırada Batı'dan gelen endişe verici haberler üzerine yapılan toplantıda Bizans'a yardım gelmesinin mümkün olmayacağını, Bizanslı müdafilerin iyice zayıflatıldığını, surların da çökertildiğini söyleyerek telâş ve endişeyi yatıştırdığı ifade edilmektedir. Ayrıca İstanbul'a girilmesinin ardından Galata'daki Cenovalılar'ın teslim olmasını sağladığı ve onlara verilen ahidnâmeyi hazırladığı belirtilmektedir.

Fetihten sonra görevinden alınıp idam edilen Çandarlı Halil Paşa'nın yerine Zağanos Paşa vezirîâzamlık makamına getirildi. Böylece siyasî itibarı doruk noktasına ulaştı. Hatta kızını II. Mehmed'e vererek onun kayınpederi oldu. Chalkokondyles, Zağanos Paşa'nın elde ettiği büyük gücü ifade ederek II. Mehmed'in evlendiği kızının aslında Mahmud Paşa'ya nişanlanmış olduğunu, padişahın devreye girmesiyle bunun bozulduğunu yazarsa da bu bir karıştırmadan kaynaklanmaktadır. Zira Zağanos Paşa'nın bir diğer kızının Mahmud Paşa ile evlendirildiği bilinmektedir (*Kritovoulos Tarihi*, s. 279). Chalkokondyles'in bir başka hatası da Zağanos Paşa ile II. Mehmed'in kızının evlendirildiğini ileri sürmesidir, çünkü II. Mehmed'in bu sırada henüz yetişkin bir kızının bulunamayacağı düşünüldüğünde bunun kız kardeşiyle olan evliliğe işaret ettiği söylenebilir. Zağanos Paşa vezirîâzamlık makamında fazla uzun kalamadı. İbn Kemal onun 1456'daki Belgrad kuşatmasına vezirîâzam sıfatıyla katıldığını belirtir (*Tevârih-i Âli-Osmân*, VII, 121), bu da uğranılan başarısızlık sebebiyle azledildiğini düşündürür. H. İnalçık, Safer 859'da (Ocak-Şubat 1455) vezirîâzamlık makamında Mahmud Paşa'nın bulunduğunu, Zağanos Paşa'nın bu tarihte azledilip Balıkesir'e sürüldüğünü belirtir. Ayrıca II. Mehmed'in siyasetini sonuna kadar destekleyen ve onunla akrabalık kurmuş olan Zağanos Paşa'nın ansızın görevden alınmasını Halil Paşa'ya karşı yapılan hareketin doğurduğu memnuniyetsizliği gidermeye yönelik bir manevra kabul eder (*Fatih Devri*, s. 135). Hatta II. Mehmed onu görevden alırken kızını da boşamıştır (*Kritovoulos Tarihi*, s. 279). Her hâlû-

kârda Zağanos Paşa'nın ilk devşirme asıllı vezirîâzam olduğu açıktır. Bazı kaynaklarda onun vezirîâzamlar listesine dahil edilmemesi (Danışmend, V, 10) doğru değildir.

II. Mehmed, Zağanos Paşa'yı yakından tutmamakla birlikte ona taşrada bazı önemli görevler vermeyi ihmal etmedi. Chalkokondyles'e göre Gelibolu sancak beyliğine ve kaptan-ı deryâliğe getirilen Zağanos Paşa bazı askerî faaliyetlerde bulundu; bilhassa bu kesimde yağma ve tahribatta bulunan meşhur bir korsanı takip edip yakalattı. 1459 Ekiminde Semadirek ve Taşoz'daki Latinler'e karşı başarılı seferler düzenledi, adaları ele geçirdi, halkını da İstanbul'a yerleştirdi (*Kritovoulos Tarihi*, s. 443). Onun 1457'de Tesalya ve Mora'da bir süre idarecilik yaptığına dair kayıtlar vardır. Fakat asıl II. Mehmed'in ikinci Mora seferinde önemli görevler aldığı bilinmektedir. Turahanoğlu Ömer Bey'in yerine Tesalya sancakbeyi olan Zağanos Paşa, Mora'ya yönelik harekât sırasında Holmiç'i ve Kalavrita'yı ele geçirdi, fakat halka karşı sert hareketleri yüzünden II. Mehmed tarafından azledilip yerine Hamza Bey getirildiyse de biraz sonra yeniden bu göreve tayin edildi. Atina dukalığının son parçasını teşkil edilen İstefe yöresinin idarecisi II. Franco'yu II. Mehmed'in emriyle bertaraf etti. Böylece dukalık tamamıyla Osmanlı topraklarına katılmış oldu. Zağanos Paşa'nın bunun hemen ardından II. Mehmed'in Trabzon seferinde bulunmuş

olması da mümkündür. Bugün Trabzon şehrinin topografyasında Zağanos Paşa adını taşıyan yerlerin varlığı (Zağanos Paşa Köprüsü, Zağanos Paşa deresi, Zağanos Paşa mahallesi vb.) bunu gösterir. Hatta Makedonya taraflarında idareci iken II. Mehmed'in emriyle 1463'te Trabzon imparatorunun kızı Anna'nı kendisine verildiğine dair kayıtlar vardır. Bir rivayete göre müslüman olmayı reddeden Anna'yı kısa bir süre içinde hareminden uzaklaştırmıştır. Zağanos Paşa muhtemelen 868'de (1464) veya bu tarihten az sonra vefat etti. Türbesi Balıkesir'de yaptırıldığı caminin hemen dışında bulunmaktadır. Kurduğu vakfa ait mülklerin çoğu Balıkesir'de ve Manisa'dadır. Balıkesir'de bir cami yaptırmış, 865'te (1461) tamamlanan cami için 866 (1462) tarihli bir vakfiye düzenleyerek gelirlerini tayin etmiştir (bk. ZAĞANOS PAŞA KÜLLİYESİ). Zağanos Paşa'nın Mehmed ve Ali Çelebi adlı iki oğlunun adı kaynaklarda yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dukas, *Tarih: Anadolı ve Rumeli 1326-1462* (trc. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 196, 213, 262-263; *Kritovoulos Tarihi: 1451-1467* (trc. Ari Çokona), İstanbul 2012, s. 135, 137, 207, 219, 243, 279, 443; Aşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 149; L. Chalkokondyles, *Histoire de la decadence de l'empire grec et établissement de celui des turcs* (ed. B. De Vigenere), Rouen 1860, s. 159-160, 182, 186-188; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli-Osmân*, VII, 34, 121; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 80, 85-86, 104-106, 120-122, 135; Danışmend, *Kronoloji*², V, 10; Muharrem Eren, *Zağnos Paşa*, Balıkesir 1994; Fr. Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı* (trc. Dost Körpe), İstanbul 2003, s. 31, 161-162, 164-166, 206; A. Pertusi, *İstanbul'un Fethi I: Çağdaşların Tanıklığı* (trc. Mahmut H. Şakiroğlu), İstanbul 2004, s. 171-172, 181-184; Ali Himmet Berkî, "İslâm'da Vakıf: Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *VD*, sy. 5 (1960), s. 19-37; A. G. C. Savvides, "Notes on Zağanos Pasha's Career", *Journal of Oriental and African Studies*, X (1999), s. 144-147; a.m.f., "Zağanos Pasha", *EI*² (ing.), XI, 384; Nahide Şimşir, "XVIII. Yüzyılda Zağanos Paşa'nın Balıkesir'deki Vakıfları Hakkında Notlar", *TDA*, sy. 164 (2006), s. 139-146. FERİDÜN EMECEN

Zağanos Paşa Türbesi – Balıkesir

ZAĞANOS PAŞA KÜLLİYESİ

Balıkesir'de ilki
XV. yüzyılın ikinci yarısında
Vezirîâzam Zağanos Paşa tarafından
yaptırılan külliye.

Fatih Sultan Mehmed devri vezirîâzam ve kumandanlarından Zağanos Paşa tarafından 865 (1460-61) yılında inşa ettirilmiştir. Günümüzde cami, türbe, muvakithâne ve hamamdan oluşan külliye

ZAĞANOS PAŞA KÜLLİYESİ

vaktiyle imaret, bedesten ve çarşı da bulunmaktaydı. Zağanos Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'in cami avlusunda yaptırdığı mektep de 1897 depreminde yıkılmıştır. Külliye'nin evâil-i Cemâziyelevvel 866 (Şubat 1462) tarihli bir vakfiyesi mevcuttur. 8 Receb 985 (21 Eylül 1577) tarihli bir belgede külliye'nin bu tarihten önceki bir depremde büyük hasara uğradığı anlaşılmakta, özellikle caminin üst örtüsü ve kâgir desteklerinin, imaret ahırının ve türbenin kubbesinin zarar gördüğü bilinmektedir. İstanbul'dan gönderilen Mahmud Ağa adlı mimarın çabalarıyla onarımı gerçekleştirilen külliye, 1897 yılındaki depremde tekrar ağır hasar görmüş ve cami bir dönem kapalı kalmıştır. 1904'te dönemin mutasarrıfı Ömer Ali Bey tarafından yıkık haldeki eski caminin temelleri üzerine bugünkü cami inşa ettirilmiştir, yapının inşasında Rum ve Ermeni ustalar çalışmıştır. Revaklı düzenlemeye sahip, ortasında şadırvanın yer aldığı geniş bir avlusu bulunan, iki pâyeye oturan altı kubbeli ya da dört pâyenin taşıdığı dokuz kubbeli planıyla enine gelişen bir yapı olduğu düşünülen ilk camiden günümüze kuzey kapı üzerinde mevcut kitâbe ile minber ulaşabilmiştir. Avluda yer alan ve onikigen mermer bir havuza sahip olan şadırvanın çokgen sütunlarla biçimlenen her yüzünde birer çeşme vardır. Yuvarlak beton kolonlara oturan kubbeli dış yapısı yenidir. Avlunun batı yönünde bodur bir sütun üzerinde güneş saati bulunmaktadır.

Fevkanî olarak ele alınan, kareye yakın dikdörtgen planı ile kuzey-güney doğrul-

tusunda uzanan cami düzgün kesme taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının cepheleri silmeler ve kesme taş dişli pilastırlarla hareketlendirilmiş, çok sayıda yuvarlak kemerli pencere ile iç mekân aydınlatılmıştır. Yuvarlak kemerli, alçı dışlıklı pencereler üç sıra halinde olup altta dört, ortada beşer, üst sırada üçer adet pencere vardır. İkinci ve üçüncü sıra pencereler içten renkli camlı, alçı revzenlidir. Kuzey cephesinde çift sıralı düzenleme söz konusudur. Camiye doğu, batı ve kuzey yönlerinde revaklı düzenlemeye sahip basık kemerli üç kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Mermer sütunlara oturan ahşap tavanlı giriş revaklarından doğu yönündeki, arazinin eğimi sebebiyle basamaklıdır. Bu revakın sütunları diğerlerinden farklı olarak prizmatik bir kaide üzerinde yükselen, yivli ve iyon üslûplu sütunlardır. Kapı üzerinde iki yanı ay yıldız motifli inşa kitâbesi yer alır.

Harim mekânı ortada dört kare pâyeye oturan iki yönlü yuvarlak kemerlerle dokuz bölüme ayrılmış olup merkezî kubbe-yi taşıyan kemerler daha yüksek tutulmuştur. Geçişin pandantiflerle sağlandığı kubbe sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Üst örtü merkezî kubbenin etrafında dört adet köşe kubbesi, mihrap önü kubbesi ve beşik tonozlu birimler olarak düzenlenmiştir. Yapıda bitkisel kompozisyonlu kalem işi süslemelere yer verilmiştir. Kuzeyde ahşap işçiliğine sahip altı sütunun taşıdığı mahfil yer almakta olup buraya ayrıca dışarıdan da ulaşılmaktadır. Güney duvarında hafif çıkıntı teşkil eden mermer mihrap sivri kemerli, yarım daire nişlidir. İki yanı yüksek kaideli, korint başlıklı çifte sütunlarla sınırlanan mihrabın süslemesinde barok üslûbunun etkileri görülür. Özgün mermer minber ise klasik unsurları barındıran bitkisel kompozisyonlu yoğun süsleme programı ile dikkati çekmektedir. İki yanı birer sütunçe ile sınırlanan sivri kemerli, açıklıklı kapının üzerinde palmet formlu bir tepelik vardır. Yan aynalar ortada kabara şeklinde bir rozetle üçgen ayna etrafında zarif bitkisel motiflerle süslenmiştir. Köşk kısmı dört sütun üzerinde dilimli kemerli olup sivri bir külâhla sonlanmaktadır. Yapının kuzeybatı köşesine bitişik kesme taş minarenin yüksek kare kadesi üzerinde sekizgen petek kısmına oturan silindirik yivli gövdesi yukarıya doğru hafifçe daralmaktadır. İki kaval silmeden sonra oval geçişli şerefe yer alır. Uzun tutulan petek kısmı üstte oval formlu külâhla nihayete erer.

Minare kadesine bitişik durumda yer alan muvakkithâne beşgen planlıdır. Mina-

re kadesi ve beden duvarına bitişen penceresiz iki cepheden başka dışa taşkın üç cepheli olarak algılanan yapıda ortada dikdörtgen açıklıklı bir kapı ile iki yanda birer pencere bulunmaktadır. Kapının iki yanında burmalı sütunçeler, kapı üzerindeki lentoda ise kitâbe vardır. Pencereler kemerli barok tarzında olup duvarlar da barok silmelerle sonlanmıştır. Caminin güneyindeki Zağanos Paşa'nın türbesi sekizgen planlıdır ve üzeri kubbeye örtülüdür. Kapısı üzerinde görülen rik'a yazılı kitâbede Zağanos Paşa'nın adı geçmektedir. Barok unsurları ile dikkati çeken türbede köşelerde yivli sütunlar üzerindeki başlıklara oturan yuvarlak kemerlerin oluşturduğu cephelerde yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Türbenin kubbesi ahşap olup içten bağdâdî sıvalı, dıştan kurşun kaplıdır. Yapıda Zağanos Paşa'dan başka eşi Sitti Nefise Hatun'un da kabri vardır. Türbenin etrafında aile fertlerinden bazı kişilerin kabirlerinin yer aldığı hazire mevcuttur. Hazirede on adet mezar taşı tesbit edilmiştir. Sadrazam Galib Paşa da burada gömülmüştür. Vakfiyede sözü edilen hamamın cami ile birlikte yapıldığı anlaşılmaktadır. Moloz taş ve tuğla ile inşa edilen yapı çifte hamam olup daha büyük tutulan erkekler kısmı dışa taşkın taçkapısı ile dikkat çeker. Her iki soyunmalık me-

Zağanos Paşa Camii harim kapısının kanatları (TSM, nr. 27-28)

Zağanos Paşa Camii – Balıkesir

Zağanos Paşa Hamamı – Balıkesir

kânı pandantifli kubbe ile örtülüdür. Erkekler bölümünde sol köşede bulunan küçük bir ılıklıktan geçilerek ulaşılan sıcaklık bölümünün ortası kubbeli, üç eyvanlı ve üç köşe hücrelidir. Kadınlar bölümünde soyunmalıkta sol köşede yer alan pahlı bir kapı ile doğrudan sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık kubbeli birime açılan tek eyvanlı ve iki hücreli olarak düzenlenmiştir. Erkekler ve kadınlar bölümünde sıcaklık kubbelerine tromplarla geçiş sağlanmıştır. Külliye yapılarından imaretin ahırları 985 (1577) depreminde hasar görmüş ve onarılmış, 1897 depreminde ise yapı yıkıldıktan sonra tekrar inşa edilmemiş, yerine bugünkü Vakıf Hanı yapılmıştır. Hamamla cami arasında bulunduğu tahmin edilen doksan iki dükkânlı bedesten ve çarşınının 1053 (1643) yılında Paşa Hamamı'ndan çıkan bir yangında harap olduğu ve tamir edildiği bilinmektedir. Daha sonra tekrar harap olan yapı zamanla yok olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 56-60; Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1977, II, 15-26; *Balıkesir: Bir Kentin Kimliği*, Ankara 1997, s. 43-47; Aynur Durukan, "Balıkesir ve Çevresindeki Türk Dönemi Yapıları", *Bitek Kent: Balıkesir*, İstanbul 2003, s. 144-147; Abdülmecit Mutaf, *Tarihi Eserleriyle Balıkesir*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 15-22.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU
TUĞBA ERZİNCAN

ZAĞARCIBAŞI

Yeniçeri Ocağı'nın
yüksek rütbeli zâbitlerinden.

Çeşitli orta ve bölüklerinden meydana gelen Yeniçeri Ocağı'nın 64. ortasını teşkil eden zağarcıların başında bulunmakta olup ocak sisteminde önde gelen ağalar-

dan biridir. Zağarcılar başlangıçta sekbanların bir bölümü iken av amaçlı doğan ve tazı zağarları besleyip yetiştirmekle görevlendirilmiş, bu sırada yayabaşısı konumundaki çorbacı zağarcıbaşı yapılmıştır. Zamanla zağar yetiştiricilerinin istihdamıyla kalabalıklaşan bu orta ocağın önemli birimlerinden biri haline gelmiştir. Çoğunluğu yaya olan zağarcıların otuz beş kadının atlı olduğu bilinmektedir. Belgrad, Bağdat ve Budin gibi taşradaki büyük kalelerde bulunan yeniçerilerin diğer zâbitleri gibi zağarcıbaşısı da vardı. XVII. yüzyıla ait ulûfe defterlerinde merkezde 318-390 civarında yaya, otuz beş atlı zağarcının kaydı görülmekte, bu asrın ikinci yarısında ve bir sonraki asırda sayıları 400-500 kadar, atlılar ise otuz dört kişi gösterilmektedir (*Eyyübî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43-44; Marsigli, s. 79). Padişahın sürek avlarına daha ziyade atlı zağarcılar katılır ve yedeklerinde birer zağar bulundurdu. Bunların yevmiye ve tayinatları yayaalara göre daha fazla idi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yevmiyelerinin 14'er akçe olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kendilerine günde birer okka etle üçer çift fodula veriliirdi. Atlı zağarcılar törenlerde çorbacılar gibi başlarına sorguç takıp kemhadan üst elbisesi giyerler ve divan toplantısına yayabaşılar gibi atla katılırlardı. XVI. yüzyılda bunlar tımara 16.000-21.000, yayaalar ise 10.000 akçelik zeâmetle çıkarlardı. Ocak dahilinde ise bölüğe yüklebilirdi. Ava çıkan yaya zağarcılar bu sırada bir ellerinde av tüfekleri, diğer ellerinde "hezâren" denilen ucu gümüşlü bir değnek tutarlardı. Zamanla padişahların avlanma geleneklerinin önemini yitirmesine ve av için sarayda bostancılardan tazıcılar, Birun'da şikâr ağaları ile Enderun'da Doğancılar Odası gibi başka birlikler kurulmasına rağmen zağarcılar varlıklarını sürdürdüler, zamanla merasimlere köpekleriyle katılan gösteriş kıtaları haline geldiler. Zağarcıların hem kendileri hem kö-

pekleri için tayınları, zağarlarının tasma ve zincirleri için muayyen tahsisatları vardı. Ayrıca İstanbul'daki işkembeci esnafı zağarcılara ücretsiz olarak işkembe verir, buna karşılık bazı yükümlülüklerden kurtulurdu. Zağarcılardan kapıkulu süvariliğine terfi edenlerin yevmiyeleri 18 akçeydi. IV. Mehmed'in cülûsunda zağarcılara 160 akçe bahşış verilmişti. Zağarcılar ortasının günlük 70 çift fodula tahsisatı vardı. Zağarcılar ortası 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılmıştır.

Resmî belgelerde "ser-zağarı" / "serzağarcı" şeklinde de geçen zağarcıbaşı yeniçeri ağası divanının tabii üyesiydi. Hatta zaman zaman merkezde ağaya vekâlet ederdi. Başlangıçta ocak kethüdâlığını da zağarcıbaşının yaptığı, daha sonra bu görevin kul kethüdâsına geçtiği anlaşılmaktadır (Akgündüz, IX, 377). Teamül gereği ocak dahilinde genellikle saksoncubaşı zağarcıbaşığa getirilirse de nâdiren başka görevlilerden de bu mevkie tayin yapılabiliirdi. Meselâ XVII. yüzyılın sonlarında Edirne ağalığından mâzul Osman Ağa zağarcıbaşı yapılmıştı. Protokolde derecesi Kanûnî Sultan Süleyman devrinde saksoncubaşının altında iken daha sonra üstüne çıktı, kul kethüdâsının ise hep altında kaldı. Yevmiyesi Kanûnî zamanında 16 akçe idi, sonradan 23 akçeye, XVII. yüzyılda 26 ve 29 akçeye yükseldi. Zağarcıbaşının günlük yirmi beş, kethüdâsının altı, kâtibinin ise iki çift fodula tahsisatı vardı. Diğer yüksek rütbeli ağalar gibi zağarcıbaşılara da her yıl birer top çuha ile birer top kumaş ve zemistânî bedeli olarak muayyen miktarda aidat veriliirdi. Terfi ederse ocak dahilinde kethüdâ olur, bazan doğrudan yeniçeri ağalığına da yüklebiliirdi (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 292; Râşid, III, 166). Dış hizmete XVI. yüzyılın ikinci yarısında yıllık geliri 26.000, daha sonra 40.000 akçe olan zeâmetle sancak beyi olarak çıkar, savaşlarda başarı gösterenlere beylerbeyi pâyesi de verilebiliirdi.

Zağarcıbaşı
Bayezid
Subaş'ya
teslim edilen
Kanûnî
Sultan
Süleyman'ın
Cümülcine
kadisına
hükümü
(BA, MD, nr. 3,
hk. 1665)

